

תוכחת אוהב¹

דברים רבה א ד

"אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל" - אמר ר' אחא בר' חנינא: ראיות היו התוכחות לומר מפי בלעם והברכות מפי משה. אלא, אילו הוכיחם בלעם היו ישראל אומרים: שונא מוכיחני! ואילו ברכם משה היו אומרים: העולם אומרים: אוהבם ברכם. אמר הקב"ה: יוכיחם משה שאוהבן ויברכם בלעם ששונאם כדי שיתבררו הברכות והתוכחות ביד ישראל.²

ספרי דברים פסקא א א

"אלה הדברים אשר דבר משה" - וכי לא נתנבא משה אלא אלו בלבד? והלא הוא כתב כל התורה כולה, שנאמר: "ויכתב משה את התורה הזאת" (דברים לא ט). מה תלמוד לומר "אלה הדברים אשר דבר משה"? מלמד שהיו דברי תוכחות, שנאמר: "וישמך ישורון ויבעט" (שירת האזינו).³

כיוצא בו אתה אומר: "דברי עמוס אשר היה בנוקדים מתקוע" (עמוס א א) ... ומנין שהיו דברי תוכחות? שנאמר: "שמעו הדבר הזה פרות הבשן אשר בהר שומרון העושקות דלים הרוצצות אביונים האומרות לאדוניהם הביאה ונשתה" (עמוס ד א).

כיוצא בו אתה אומר: "ואלה הדברים אשר דבר ה' אל ישראל ואל יהודה" (ירמיהו ל ד) ... ומנין שהיו דברי תוכחות? שנאמר: "כי כה אמר ה' קול חרדה שמענו פחד ואין שלום. שאלו נא וראו אם יולד זכר, מדוע ראיתי כל גבר ידיו על חלציו כיוולדה ונהפכו כל פנים לירקון" (ירמיהו ל ה-ו).⁴

ספרא שמיני פרשה א ד"ה ויהי ביום

... "ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל". ובמשה הוא אומר: "ויבכו בני ישראל את משה". ומפני מה בכו את אהרן שלשים כל בית ישראל ומשה לא בכו אלא בני ישראל ולא כל בית ישראל? שאהרן לא אמר לאיש ולא לאשה סרחת, אבל משה מפני שהוכיחם נאמר בו ויבכו בני ישראל את משה.⁵

פסיקתא דרב כהנא נספחים פרשה א

"וזאת הברכה" - הן וכיבושיהן. לפי שהוא מקנטרן בראשו של ספר "אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל" - לפיכך הוא חוזר ומברכן בסופו, וזאת הברכה.⁶

¹ תוכחה קשורה לפרשת השבוע בקשר כפול. ראשית, ספר דברים מכיל הרבה דברי תוכחה. שנית, שבת חזון היא השלישית בשלוש השבועות שבהן: "נהגו העם להיות מפטירין קודם תשעה באב בשלש שבתות בדברי תוכחות" (רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים יג ט).

² אמנם באמת בסוף ברכם משה - וזאת הברכה - וגם בלעם מצד שני לא נכשל לגמרי בניסיונו לקלל את ישראל (ראה דברינו בפרשת בלק תש"ס). אבל הרעיון הבסיסי ברור. רעיון זה חוזר בפסוקים ומדרשים רבים. משלי יג כד: "חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר" (ראה המדרש בתחילת שמות רבה), משלי כז ו: "נאמנים פצעו אוהב ונעותרות נשיקות שונא" (הגמרא בתענית כ ע"א) ועוד. אבל עדיין השאלה היא איך וכמה הוכיחם משה? מה היא תוכחת האוהב?

³ אכן, ספר דברים, תחילתו בדברי תוכחה: פרשות דברים, ואתחנן, עקב וסופו בדברי תוכחה: פרשות כי תבוא, נצבים וילך ושירת האזינו. והשיא הוא, ללא ספק, הקללות שבפרשת כי תבוא שעליהן כבר נאמר במסכת בבא בתרא פח ע"ב: "ואמר רבי לוי: בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מידת בשר ודם. הקב"ה ברך ישראל בעשרים ושתים וקללן בשמנה (פרשת בחוקות) ואילו משה רבינו ברכן בשמונה וקללן בעשרים ושתים (פרשת כי תבוא)". וראה גם הגמרא במגילה לא ע"ב שהבאנו בדברינו לפרשת דברים תשנ"ט. אבל די לנו בכך שהספרי מחבר את תחילת הספר "אלה הדברים" עם הפסוקים הקשים שבשירת האזינו "וישמך ישורון ויבעט". דעת הספרי היא בברור שתוכחת משה הייתה קשה, קשה מאד.

⁴ המשך דברי הספרי בהשוואה עם דברי התוכחה הקשים של הנביאים ודאי אינה מרככת את תוכחתו של משה (ראה בסוף הספרי שם דווקא תוכחה מרוככת יותר, פילוסופית יותר של קהלת). נוצרת כאן שרשרת היסטורית דו-כיוונית. מחד גיסא, כל התוכחות של הנביאים מבוססות על תוכחות משה. מאידך גיסא, דברי משה מקבלים משמעות קשה יותר בעקבות דברי הנביאים והאירועים ההיסטוריים שאכן קרו בתולדות ישראל.

⁵ מתינותו של אהרן איש הפשרות מול גישת "יקוב הדין את ההר" של משה מופיעה במקומות רבים. אבל הספרא שהבאנו מדגישה את עניין התוכחה של משה (שהיא אולי חלק מ"יקוב הדין את ההר") ובכך הוא מצטרף לספרי לעיל. ראה מקבילה באבות דרבי נתן נוסח א פרק יב: "מפני מה בכו ישראל את אהרן שלשים יום? מפני שדן אהרן דין אמת לאמתו [ומימיו] לא אמר לאיש שסרחת ולא לאשה שסרחת ... אבל משה שמוכיחן בדברים קשים נאמר ויבכו בני ישראל את משה. ועד כמה אלפים היו בישראל שנקראו שמם אהרן שאלמלא אהרן לא בא זה לעולם". בסופו של דבר, דווקא אהרן "דן דין לאמיתו"! אגב, הרעיון האחרון של המדרש שעל שמו של אהרן נקראו ילדים, יותר מאשר על שמו של משה, הוא כנראה תוספת מאוחרת. תקופה ארוכה בהיסטוריה של עם ישראל אכן נמנעו משימוש בשם משה ("ממשה עד משה לא קם כמשה"), וגם בשם אהרן, בשמות האבות ושמות בתנ"ך בכלל. המנהג לחזור על שמות הוא מאוחר. בכל מקרה, טענת המדרש שהשימוש בשם אהרן יותר שכיח (או מוקדם) מהשם משה צריכה עיון.

⁶ מדרש זה מייצג את האסכולה הרכה והנינוחה. המדרש לא רק מדגישה את הסיומת החיובית של ספר דברים בברכת משה, אלא גם מכנה את התוכחה של משה: דברי כיבושין - דברי מוסר ותוכחה הנאמרים בנחת ובאהבה. ראה תענית פרק ב משנה א ובגמרא טו ע"א. רש"י שם: "שכבושין את הלבבות להחזירם למוטב, ואלו הן דברי כבושין". ובתוספתא תענית פרק א הלכה ח: "זקן שבהם אומר

דברים רבה א ג

זהו שאמר הכתוב: "אלה עשית והחרשתי דמית היות אהיה כמוך, אוכיחך ואערכה לעיניך" (תהילים נ כא). מהו "אלה עשית והחרשתי"? אמר ר' שמואל בר נחמן: "אלה אלהיך ישראל" (שמות לב ד) עשיתם במדבר והחרשתי לכם. למה? שהיה משה מפייס עלי ואומר לי "סלח נא" ושמעתי לו. "דמית היות אהיה כמוך" דמיתם את הצורה ליוצרה ואת הנטיעה למי שנטעה. "אוכיחך ואערכה לעיניך". שני אמוראים. אחד אמר: אעורר כל לעיניך, ואחד אמר: אסדור כל לעיניך. אמר להם משה: איני מוכיח אתכם על מה שאתם עתידים לעשות אלא על מה שעשיתם לשעבר במדבר בערבה מול סוף.⁷

מדרש תנאים לדברים פרק א פסוק א

"אלה הדברים" - אמר ר' שמעון: אשריהם של צדיקים שאין נפטרין מן העולם עד שהן מצווין את בניהם אחריהם על דברי תורה. שכן מצינו באברהם אבינו שלא נפטר מן העולם עד שצוה את בניו ואת ביתו שישמרו דרכיו של הקב"ה... וכן יצחק צוה את יעקב... וכן יעקב צוה את בניו... וכן דוד מלך ישראל צוה את שלמה בנו... וכן משה רבינו לא נפטר מן העולם עד שהוכיח את ישראל על עונות שבאו לידם וצוה אותם לשמור מצוותיו של הקב"ה. אמר ר' ישמעאל: דברים הללו שקולים כנגד עשר הדברות שקבלו ישראל מהר סיני. ולא עוד אלא שעשרת הדברים כשאמרו עליהם נעשה ונשמע לא המתינו מעט, עד שמרדו בהן ואמרו: "אלה אלהיך ישראל". ודברים הללו החזירו את ישראל למוטב ודיבקים בהקב"ה ובתורתו. שנאמר: "ואתם הדבקים בה' א-להיכם" (דברים ד ד). אמר לו הקב"ה למשה: הואיל ונדבקו ישראל בי בדברים הללו, לא יהיו נקראים אלא על שמך, שנאמר: אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל. "אשר דבר ה'" לא נאמר אלא, "אשר דבר משה".⁸

מדרש הגדול דברים א ג

"דבר משה אל כל ישראל" - אמר ר' שמעון בן לקיש: היה משה מתיירא מלהוכיח את ישראל. אמר בלבו: בשביל דבר אחד שאמרתי להם "שמעו נא המורים" (במדבר כ י), נמנעתי מלהיכנס לארץ ישראל. עכשיו, אם אני מוכיחן כל הדברים הללו, מה תהיה עלי? והיה מתיירא עד שנתן לו הקב"ה רשות ואמר לו: דבר! אל תהי אומר "דבר משה",⁹ אלא "דבר משה",¹⁰ שנתן לו הקב"ה רשות לדבר.¹¹ אמר ר' יוחנן: כל האומר שמשם הוכיח את ישראל מדעתו, אינו אלא חוטא.¹² והבא לומר כן אומרים לו: תשובתך בציודך: "ככל אשר צוה ה' אותו אליהם" - לא הוכיחן אלא מדעת הקב"ה.¹³

לפניהם דברי כיבושין: "בני, יתבייש אדם מחבירו ואל יתבייש אדם ממעשיו. מוטב יתבייש אדם מחבירו ואל יהא הוא ובניו מציבין ברעו. וראה גם רש"י ויקרא פרק א פסוק א: "צא ואמור להם דברי כבושים, בשבילכם הוא נדבר עמי".

⁷ תוכחה לעבר ולא לעתיד יש בה הקלה וריכוך משום שעל העבר כבר נסלח. אפילו על חטא העגל החמור ("אין לך דור נדור שאינו נוטל מחטאו של עגל", איכה רבה א כח), כבר נאמר "סלחתי כדברך". אז יש תקווה לסליחה גם לעתיד. רעיון זה מופיע גם בהקדמת הרמב"ן לספר דברים: "וטרם שיתחיל בביאור התורה התחיל להוכיחם ולהזכיר להם עונותיהם כמה ימרוהו במדבר וכמה שהתנהג עימהם הקב"ה במידת רחמים. וזה להודיע חסדיו עמהם. ועוד, שיוכחו בדבריו שלא יחזירו לקלוקלם פן יספו בכל חטאתם ולחזק לבם בהודיעו אותם כי במידת רחמים יתנהג עימהם לעולם. שלא יאמרו אדם לא נוכל לרשת את הארץ כי אין אדם אשר לא יחטא ומיד תהיה מדת הדין מתוחה כנגדנו ונאבד. ולכן הודיעם משה רבנו כי הקב"ה רחמן מלא רחמים כי הסליחה והמחילה ממנו יתברך סיוע ועזר לבני אדם בעבודתו וכעניין שאמר הכתוב "כי עמך הסליחה למען תורא". (ועל עצם הקביעה שמשם מוכיחם רק על העבר ולא "על מה שאתם עתידים לעשות", אפשר כמובן להתווכח, ראה סוף פרק לא בפתיחה לשירת האזינו).

⁸ אם ר' שמעון רואה בדברי המוסר והתוכחה של משה את המורשת הרוחנית שמעביר אב לבנו, בא ר' ישמעאל ומשווה אותם לעשרת הדברות, לדברי תורה. ולא עוד אלא ש"אלה הדברים" עדיפים על "עשרת הדברות". עשרת הדברות לא החזיקו יותר מאחד עשר יום (ראה שמות רבה מב ז): "אמר ר' שמעון בן יוחאי י"א יום היו עם הקב"ה וכ"ט יום היו מתחשבים היאך לעשות את העגל כמו שכתוב (דברים א) אחד עשר יום מחורב". ואילו "אלה הדברים" מלווים את עם ישראל, בעליות ובירידות, לאורך כל דרכו. דברי בשר ודם גדולים מדברי שמים, בדיוק ההפך ממה שראינו בספרי לעיל (ראה בפרט הגמרא בבא בתרא שהבאנו בהערה 3).

⁹ כמו שכתוב בחומש, הדל"ת בחיר"ק והבי"ת בסג"ל.

¹⁰ בלשון ציווי, הדל"ת בפת"ח והבי"ת בציר"ה.

¹¹ מדרש זה חולק על מדרש תנאים הקודם, אולי משום שהוא שייך לשיטה המחמירה של הספרי בו פתחנו (המדרש הגדול עצמו איננו מייצג שיטה מסוימת, משום שהוא אסופה של מדרשים ומביא מגוון רחב של מדרשים, רבים מהם הבאנו לעיל).

¹² אולי לא "חוטא" במובן של חטא ועוון, אלא מחטיא את המטרה, אינו יורד לפירוש האמיתי, כמו "אינו אלא טועה".

¹³ ראה מה שכתבנו בפרשת דברים תשנ"ט, על כל העניין של ספר דברים כ"משנה תורה".

דברים רבה א ט

"אלה הדברים" – רבותינו אומרים: אמר לו הקב"ה למשה: הואיל וקיבלו עליהן תוכחותיך, צריך אתה לברכם. מיד חזר וברכם. מנין? שנאמר: "ה' א-להי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים ויברך אתכם". ומנין שכל המקבל תוכחה זוכה לברכה? שכן שלמה מפרשה: "ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב" (משלי כד כה). אמר הקב"ה לישראל: בעולם הזה הייתם מתברכים ע"י אחרים. לעתיד לבוא אני אברך אתכם מפי. שנאמר: "א-להים יחננו ויברכנו, יאר פניו אתנו סלה" (תהלים סז ב).¹⁴

שבת שלום

מחלקי המים

¹⁴ ובספרי דברים פסקא יא, בני ישראל חוזרים ומוכיחים את משה: "אמרו לו: רבינו משה, אי אפשר שתברכנו! המקום הבטיח את אברהם אבינו: "כי ברך אברך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים" (בראשית כב כז), ואתה נותן קצבה לברכתינו! משל למלך וכו'. אמר להם משה לישראל: "ה' א-להי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים" - זו משלי. ושלכם: ויברך אתכם כאשר דבר לכם, כחול ימים וכצמחי אדמה וכדגי הים וככוכבי השמים לרוב". לא צריך לחכות לסוף הספר ל"וזאת הברכה". הברכה היא כאן ועכשיו בתוך התוכחה. ולפענ"ד אפילו פסוק כמו: "איכה אשא לבדי וכו'" אינו בהכרח תוכחה ואפשר להבינו באופן חיובי כסימן לריבוי עם ישראל! ראה רמב"ן על פסוק זה וכן איכה רבה א א ופתיחתא יא). ולא הבנתי פשר המנהג לנגן פסוק זה במנגינת איכה. המאיר עינינו יבורך!